

การกำหนดรู้ทวิปัญญาญาณจิตเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระครูพิหารธรรมาทร

E-mail: phramahachit@gmail.com

รับต้นฉบับ 3 มีนาคม 2559 วันที่เผยแพร่ 25 มิถุนายน 2559

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาทวิปัญญาญาณจิตในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการกำหนดรู้ทวิปัญญาญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุป บรรยาย ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ ผลการวิจัยพบว่า

ทวิปัญญาญาณจิต คือ จิตที่ทักขิธรรมทางทวาร 5 จิตชนิดนี้เป็นผลของกรรมที่เคยได้กระทำไว้แล้ว กรรมมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม วิบากจึงมีทั้งกุศลวิบากและอกุศลวิบาก จักขุปัญญาญาณจึงมี 2 ฝ่าย คือ ญาณทางตาขณะที่จิตเห็นสิ่งที่ดีเป็นกุศลวิบาก ถ้าเห็นสิ่งที่ไม่ดี เช่น ขยะสิ่งปฏิกูล เป็นต้นเป็นอกุศลวิบาก อีกอย่างหนึ่งจิตแต่ละขณะเมื่อเกิดขึ้นตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป ไม่ยั่งยืนอยู่นาน ทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระแทกสัมผัส ที่ดีหรือไม่ดี เป็นผลของกรรม

การกำหนดรู้ปัญญาญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องเริ่มด้วยการกำหนดรูปธรรมเป็นอารมณ์ก่อนเสมอ จนเมื่อกำหนดไปโดยลำดับ นามธรรมคือปัญญาญาณจิตก็จะปรากฏขึ้น ผู้ปฏิบัติก็จะเห็นสภาวธรรมต่าง ๆ เห็นเหตุเกิดและเหตุดับของทวิปัญญาญาณจิต 5 มีอวิชชา ตัณหา กรรม นามรูปและการเกิดขึ้นของวิญญาณ ตามความเป็นจริง การเจริญวิปัสสนาภาวนาก็จะก้าวหน้าไปตามลำดับแห่งวิสุทธิ 7 และวิปัสสนาญาณ 9 ทำให้เกิดปัญญาเห็นชัดขึ้นว่าทวิปัญญาญาณจิตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน เรา เขา ไม่อยู่ในบังคับบัญชา จิตก็จะเปื้อนหายคลายกำหนดในจักขุปัญญาญาณจิต เป็นต้น จิตก็จะโน้มไปเพื่อความหลุดพ้น และละอุปาทานชั้น 5 ทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ บรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ทวิปัญญาญาณจิต, วิปัสสนาภาวนา

A Contemplation on Davipañcaviññācitta for Insight Meditation Practice

Phrakhru Pihandhammadon

E-mail: phramahachit@gmail.com

Retrieved March 3, 2016 Accepted June 25, 2016

ABSTRACT

This article has three objectives: 1) to study two sets of fivefold sense consciousness in Theravāda Buddhist scripture, 2) to study insight meditation in Theravāda Buddhist scripture and 3) to study the contemplation on two sets of fivefold sense consciousness in insight development practice. This study is qualitative research and it was found that:

Two sets of fivefold sense consciousness (Dvi-pañcaviññācitta) are a resultant consciousness (Vipāka) which are functioned as knower of mental cognition from five sense doors of consciousness. This resultant consciousness is the consequence of past actions which have two types; unwholesome and wholesome, therefore the result of actions also have two types; unwholesome results and wholesome results. Eye consciousness has two types; 1) eye-consciousness with wholesome results, 2) eye-consciousness with unwholesome results. Other four sense consciousness are also the same.

Contemplating on consciousness aggregates should start with the observing the concrete formations first and then go to the abstract step by step. Upon one's awareness of the occurrence of this consciousness, it helps to sharpen one's wisdom then meditator will see the cause of rise and fall of these two sets fivefold sense consciousness, can realize of its ignorance (Avijjā), craving (Taṇhā) actions (Kamma), name and forms (Nāma and rūpa) and the process of happening of such consciousness as they really are. Upon realizing about this, it will enable a development of insight wisdom step by step per the Seven Visuddhi. The insight wisdom will comprehend these two sets fivefold sense consciousness as impermanence, suffering, and non self. There is no person, no self, no animal, and they are not belong to any one's control. This process will help meditators to detach from lust while seeing by the eye

consciousness citta. By this way, mind will be derooted from the attachment of five aggregate, be able to end the suffering and attainingg Nibbāna which is the aim of Buddhism.

Keywords: Vipassanābavanā, Two sets of fivefold sense consciousness (Dvīpañcaviññāṇacitta)

บทนำ

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับจิตใจ เห็นว่าจิตมีอิทธิพลต่อคนเรา จะเจริญหรือเสื่อมก็เพราะจิตนี้ ดังพุทธพจน์ว่า “โลกอันจิตชักนำไป”¹ และมองว่าจิตเป็นนาย ส่วนกายเป็นบ่าว สมด้วยพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน”² คนเราจะเป็นสุขหรือทุกข์ก็เพราะจิตใจนี้เองเป็นเหตุ ดังนั้น พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดา จึงตรัสโอวาทสั่งสอนเหล่าสาวกด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ ก็เพื่อให้มีการฝึกฝน อบรมจิต ให้มีการศึกษาจนเข้าใจสภาพของจิต ธรรมชาติของจิต จนสามารถอยู่เหนือความทุกข์และความสุขที่อาศัยจิตเกิดนั่นเอง อนึ่ง จิตเป็นสภาพที่มองเห็นด้วยตาไม่ได้ แต่มีสภาพที่สามารถฝึกได้ โดยใช้สติที่อยู่ภายในจิตนั้นแหละฝึกจิต จิตมีกายซึ่งสามารถรู้ได้ด้วยตาเนื้อเป็นที่อาศัยไป เป็นที่เกาะยึดไป เมื่อจิตไม่ตี กายก็ทุกข์ร้อนไปด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทุกข์ย่อมไปตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น ไปฉะนั้น”³ แต่เมื่อจิตดี จิตคิดชอบ กายก็พลอยเบาสบาย ดังพุทธพจน์ว่า “สุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไป” ฉะนั้น⁴ ตามธรรมชาติของจิตนั้น มีสภาพที่รู้อารมณ์ ไม่ใช่เป็นการรู้อย่างปัญญา รู้ที่รู้ว่าสิ่งนี้เป็นโทษ สิ่งนี้เป็นประโยชน์ สิ่งนี้ทุกข์มาให้ สิ่งนี้สุขมาให้ หรือรู้ปรมัตถ์อารมณ์ เป็นต้น แต่การรู้แบบวิญญูณรู้ นั้นเป็นการรู้สามัญ รู้อารมณ์ที่สมมติชาวโลกสมมติกัน ซึ่งเป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่ทุกคนเมื่อเกิดมามีอายตนะ 6 ประการ ก็รู้กันได้ตั้งแต่เกิดโดยไม่ต้องพัฒนา ดังนั้น จิตนี้ที่ยังไม่ฉลาด จำต้องได้รับการอบรมฝึกฝนให้เกิดความฉลาด เกิดปัญญา อันเกิดจากการเจริญวิปัสสนากาวนาในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิของตนเอง

อนึ่ง ในขั้นตอนและกระบวนการของจิต ก่อนจะส่งถึงผลคือความสุขและความทุกข์ ก็มีเหตุปัจจัยหลายอย่างหลายประการเกิดขึ้นก่อน อยู่ ๆ คนเราจะเกิดมีความสุข หรือความทุกข์ขึ้นมาเลยไม่ได้ แต่อาศัยเหตุปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ จึงนำมาถึงผลคือสุขและทุกข์ เพราะพระพุทธศาสนามากล่าวว่า “ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด”⁵ วิปากจิต คือ จิตเป็นผลของกรรมที่ทำในอดีตส่งมาถึงปัจจุบัน ซึ่งทำหน้าที่รู้อารมณ์ คือ มีหน้าที่รู้อารมณ์ เสียง กลิ่น รส สัมผัส เรียกว่า

¹ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 181.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

³ ชุ.ธ. (ไทย) 25/1/24.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

ทวิปัญญาวิญญาณจิต จิตทำหน้าที่รับอารมณ์ เมื่อเกิดขึ้นแล้วส่งผลให้เกิดความสุข ความทุกข์ โดยตรงต่อมนุษย์ ทวิปัญญาวิญญาณนี้มี 5 ดวง ทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายไม่ตี 5 ดวง ฝ่ายตีอีก 5 ดวง ที่มีหน้าที่รู้อารมณ์ ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสมีอุปมาเหมือนเด็กที่ไร้เดียงสา แม่เขาบอกว่าไฟมีสภาพร้อน ก็รู้ไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร จึงเล่นอยู่ใกล้ไฟ คลานไปหาไฟ นั้นเพราะตนยังไม่รู้ ด้วยการสัมผัสไฟ แต่พอเอามือไปจับจึงรู้ได้ทันทีว่า ร้อนเป็นอย่างนี้ ให้ความทุกข์อย่างนี้ แต่ก็ให้ประโยชน์สุขอย่างนี้ ฉะนั้น จิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ก็สามารถให้ค่า ให้ความหมายกับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสว่าดีไม่ดี และเป็นเหตุให้เกิดสุข หรือทุกข์ตามมานั้น

การจะเข้าใจในสังขารของรูปนามขั้น 5 จะต้องดำเนินรอยตามหลักอริยมรรคมีองค์แปด^๖ อันสรุปลงในไตรสิกขา คือ การศึกษาในเรื่องศีล คือ อธิศีลสิกขา ศึกษาในเรื่องจิต คือ อธิจิตสิกขา และศึกษาในเรื่องปัญญา คือ อธิปัญญาสิกขาไปพร้อม ๆ กัน โดยการพิจารณา กำหนดรู้ ขั้น 5 ที่สรุปลงในฐาน 4 คือ กาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม หรือ สรุปย่อที่สุด คือ รูปและนามนั่นเอง โดยเริ่มกำหนดพิจารณาด้วยสติ สัมปชัญญะ และความเพียร จากสิ่งที่หยาบ ไปสู่สิ่งที่ละเอียด คือ กายนับว่าเป็นสิ่งที่หยาบที่สุด เพราะเป็นรูปที่ผู้เริ่มปฏิบัติทุกคนสามารถรู้สึกสัมผัสได้ จากนั้นก็กำหนดเวทนาซึ่งละเอียดกว่า เพราะมีสภาวะเป็นนามธรรม ถัดนั้นไปก็กำหนดจิตซึ่งละเอียดไปกว่านั้น และสุดท้ายกำหนดสภาวะธรรมที่ประกอบกับจิตซึ่งละเอียดไปกว่านั้นอีก

ดังนั้น ผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่องทวิปัญญาวิญญาณจิต เพื่อศึกษาสภาวะของจิตอันเป็นแนวทางนำไปสู่การพัฒนาในขั้นปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเป็นกุศลนำไปสู่การหลุดพ้นตามแนวทางแห่งสติปัญญาฐานสูตร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาทวิปัญญาวิญญาณจิตในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาวิปัสสนาภาวนาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาการกำหนดรู้ทวิปัญญาวิญญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาในเรื่องศึกษาการกำหนดทวิปัญญาวิญญาณจิตในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ในแง่มุมประเด็นเรื่องสภาวะของปัญญาวิญญาณจิต สภาวะธรรมที่ประกอบร่วมกันของทวิปัญญาวิญญาณจิต และการกำหนดรู้ทวิปัญญาวิญญาณจิตตามแนวมหาสติ

^๖ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 21.

ปฏิฐานสูตร ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา จนเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัยของการปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ดีแล้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาและรวบรวมทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 ดวง จากหลักฐานปฐมภูมิ คือ หลักคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ และหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก
3. สรุป วิเคราะห์ข้อมูล ตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ โดยคณะกรรมการที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ
4. แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

ผลการวิจัย

ทวิปัญญาวิญญาณจิต หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่เกิดทางทวาร 5 แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ ทางหู เรียกว่า โสตวิญญาณ ทางจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาณ ทางลิ้นเรียกว่า ชิวหาวิญญาณ ทางกายเรียกว่า กายวิญญาณ ท่านจัดว่าเป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุ มีพระบาลีว่า สภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุ เป็นโณน คือ โมหะที่สหระคตด้วยวิจิกิจฉา และโมหะที่สหระคตด้วยอุทัจจะ ทวิปัญญาวิญญาณ มโนธาตุ 5 รูป และนิพพาน สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าไม่มีเหตุ⁷ และจิตทั้ง 10 ดวงนี้ท่านจัดเป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากวิปยุตเหตุ คือ ปราศจากเหตุ ตามพระบาลีว่า สภาวะธรรมที่วิปยุตจากเหตุเป็นโณน โมหะที่สหระคตด้วยวิจิกิจฉา และโมหะที่สหระคตด้วยอุทัจจะ ทวิปัญญาวิญญาณ มโนธาตุ 3 เหตุกมโนวิญญาณธาตุ 5 รูป และนิพพาน สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า วิปยุตเหตุ⁸

จิตชนิดหนึ่ง ชื่อว่าจักขุวิญญาณ เพราะอรรถว่า เป็นวิญญาณแห่งจักขุซึ่งมีเหตุอันสำเร็จแล้ว หรือว่า วิญญาณอันเป็นไปทางจักขุ หรือว่า เป็นวิญญาณอันอาศัยในจักขุแม้ในโสตวิญญาณเป็นต้นข้างหน้า ก็นัยนี้แหละ⁹

⁷ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 346.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 356.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

ดังนั้น ทวิปัญญาญาณจิต จึงหมายถึง จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่เกิดทางทวาร 5 แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ทางตา เรียกว่า จักขุปัญญาญาณ ทางหู เรียกว่า โสทวิปัญญาญาณ ทางจมูก เรียกว่า ฆานวิปัญญาญาณ ทางลิ้นเรียกว่า ชิวหาปัญญาญาณ ทางกายเรียกว่า กายวิปัญญาญาณ ฝ่ายละ 2 ดวง คือ กุศลวิบากและฝ่ายอกุศลวิบาก จิตเหล่านี้ที่รับรู้อารมณ์ที่ชอบใจ เช่น การเห็นรูปที่น่ารักเป็นต้น จัดเป็นจิตที่เป็นวิบากหรือผลฝ่ายดี จิตเหล่านี้ที่รับรู้อารมณ์ที่ไม่ชอบใจ เช่น การเห็นรูปที่หวาดกลัวเป็นต้น เป็นผลฝ่ายไม่ดี และทวิปัญญาญาณจิตเหล่านี้เป็นจิตไม่อาศัยเหตุเกิดเหมือนอย่างกุศลจิตและอกุศลจิตเป็นต้น เพราะเป็นเพียงผลของกรรมดีและไม่ดีที่ได้กระทำมาในอดีต

ประเภทของปัญญาารมณ ที่สัตว์ทั้งหลายได้รับนั้น ย่อมมีความแตกต่างกัน มีทั้งประเภทที่ดีและไม่ดี จึงอาจแบ่งประเภทของอารมณ์เหล่านี้ได้ 3 ประเภท คือ

1) อติอริยธรรม เป็นอารมณ์ที่ดียิ่ง เมื่อประสบอารมณ์นี้แล้ววิบากจิตที่ทำการงานเพื่อการขึ้นวิถึรับปัญญาารมณนี้ ก็ได้แก่ ปัญญาญาณจิต สัมปฏิจฉันทจิต สันตிரณจิต และตทาลัมพนจิต ย่อมเป็นจิตที่เป็นผลของกุศลกรรมที่เรียกว่า “กุศลวิบาก” และโดยเฉพาะ สันตிரณจิต และ ตทาลัมพนจิต ย่อมเกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา เสมอ

2) อริยธรรม เป็นอารมณ์ที่ดีน้อยกว่าอติอริยธรรม เมื่อประสบอารมณ์นี้แล้ววิบากจิตที่ทำการขึ้นวิถึรับปัญญาารมณนี้ก็ได้แก่ปัญญาญาณ-สัมปฏิจฉันท-สันตிரณะ และ ตทาลัมพนะ จิตที่เป็นกุศลวิบาก ชนิดที่เกิดพร้อมกับ อุเบกขาเวทนา ทั้งสิ้น

3) อนิยธรรม เป็นอารมณ์ชนิดที่ไม่ดี เมื่อประสบอารมณ์นี้แล้ว ย่อมทำให้เกิดความไม่พอใจในอารมณ์ส่วนมาก วิบากจิตที่ทำการในวิถึรับปัญญาารมณที่เป็นอนิยธรรมนี้ คือ ปัญญาญาณ-สัมปฏิจฉันท-สันตிரณจิต และตทาลัมพนจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรมที่เรียกว่า “อกุศลวิบาก” และจิตเหล่านี้ย่อมเกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนา เพียงอย่างเดียว¹⁰

ทวิปัญญาญาณจิตนี้จัดอยู่ในชั้น 5 คือ เป็นปัญญาญาณชั้น และจัดเป็นทุกขสังขอันเป็นอริยสังขข้อที่ 1 อันโยคาวจรผู้อบรมจิตจะต้องปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้ชั้น 5 ทวิปัญญาญาณหรือปัญญาญาณ 6 มีจักขุปัญญาญาณเป็นต้น เป็นสภาวะธรรมที่ตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ คือ สภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) สภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกข) และสภาวะที่ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ข้อความที่ปรากฏในอนัตตลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกขหรือ

¹⁰ วรรณสิทธิ ไวยเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 1 จิตปรมัตถ์, พิมพ์ครั้งที่ 13, (นครปฐม : มูลนิธิแนบมทานิราชนร, 2557), หน้า 59.

เป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควร หรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”¹¹ และว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าวิญญาณนี้จัก เป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในวิญญาณว่าวิญญาณ ของเราจงเป็นอย่างไร วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะวิญญาณเป็น อนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า “วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างไร วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น”

ในทางพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนการกำหนดรู้วิญญาณชั้น 5 เป็นต้นว่า “อย่างนี้ วิญญาณ อย่างนี้เหตุเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้เหตุดับแห่งวิญญาณ”¹² เพื่อให้เห็นความจริง คือ เห็นไตรลักษณ์ และอริยสัจจะ 4 ฉนใด ในทางพระอภิธรรมก็เช่นเดียวกันนั้น ทรงสอนให้กำหนดรู้ ชั้น 5 คือ จิตทั้ง 89 ดวง อันเป็นวิญญาณชั้น 5 ซึ่งในที่นี้ หมายถึงเฉพาะทวิปัญญาวิญญาณ 10 ดวง เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติใช้สติกำหนดรู้ทวิปัญญาวิญญาณจิตแล้ว ก็สามารถรู้ลักษณะของทวิปัญญา วิญญาณจิต รู้เหตุเกิดของทวิปัญญาวิญญาณจิต รู้เหตุดับของทวิปัญญาวิญญาณจิต และรู้ความดับ ของทวิปัญญาวิญญาณจิต เมื่อรู้ปัญญาวิญญาณจิตอันเป็นนามชั้นนี้แล้ว รูปชั้นซึ่งหยาบกว่าก็เป็น อันรู้ไปด้วย เมื่อรู้รูป รู้นามก็ชื่อว่ารู้สิ่งที่ควรรู้ เป็นความรู้ที่ฉลาดกว่าความรู้สามัญของจักขุ วิญญาณจิต เป็นต้นนั้น และนับว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานสูตร¹³ อันเป็นทางอันเอกที่ เป็นไปเพื่อความหมดจดของสรรพสัตว์

พระสูตรที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการเจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้ทวิปัญญาวิญญาณจิต กล่าวคือ ความรู้แจ้งทางตาเป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้วพระพุทธเจ้าตรัสให้กำหนดรู้ในชั้นนี้ทั้ง 5 หรือทั้ง รูปและนามรวมกันเสมอ ผู้ที่เจริญรูปกรรมฐานแล้วเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น ย่อมจะเห็นอรูป กรรมฐานได้

พาหิยะ เพราะเหตุนี้ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่าเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สัก แต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาหิยะ เธอพึงรักษาอย่างนี้แล เมื่อใด เธอเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่า ฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อ

¹¹ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 29.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

นั่น เธอก็จะไม่มี เมื่อใด เธอไม่มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใด เธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์” ลำดับนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาย่อนี้ของพระผู้มีพระภาค จิตของพาทิยะ ทารุจิริยะจึงหลุดพ้น จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น¹⁴ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/10/186)

ในข้อนี้พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายวิธีการกำหนดรู้ของโยคีผู้ปฏิบัติ “ในขณะที่กำหนดว่า “เห็นหนอ” ย่อมเข้าใจว่า การเห็นมีได้เพราะมีตา มีสี (เหตุเกิดของการเห็น) หรือเข้าใจว่าจิตกระทบกับอารมณ์ (เกิดผัสสะ) ได้เพราะตา สี และการเห็นมาประชุมกัน (เหตุเกิดของผัสสะ)

ในขณะที่กำหนดว่า “ได้ยินหนอ” ย่อมเข้าใจว่า การได้ยินมีได้เพราะมีหู มีเสียง (เหตุเกิดของการได้ยิน) หรือเข้าใจว่าจิตกระทบกับอารมณ์ (เกิดผัสสะ) ได้เพราะหู เสียง และการได้ยินมาประชุมกัน (เหตุเกิดของผัสสะ)

ในขณะที่กำหนดว่า “ถูกหนอ” ย่อมเข้าใจว่าการกระทบสัมผัสมีได้เพราะมีร่างกาย มีสิ่งที่กระทบสัมผัส (เหตุเกิดของการกระทบสัมผัส) หรือเข้าใจว่าจิตกระทบกับอารมณ์ (เกิดผัสสะ) ได้เพราะมีร่างกาย สิ่งที่กระทบสัมผัส และการกระทบสัมผัสมาประชุมกัน (เหตุเกิดของผัสสะ)

ผู้ที่รู้เห็นเหตุเกิดของรูปนามในปัจจุบันอย่างนี้ย่อมอนุมานรู้ได้ว่า แม้รูปนามในอดีต และแม้รูปนามในอนาคตก็มีเหตุเกิดอย่างเดียวกัน” (พระโสภณมหาเถระ มหาสีสยาตอ 2555 : 99-100)

โดยปฏิบัติ เช่น ขณะที่ตาเห็นก็พิจารณาว่า เห็นหนอ ๆ หูได้ยินเสียง ก็พิจารณาว่า ได้ยินหนอ ๆ เมื่อพิจารณาไปจะรู้เหตุและผลของรูปกับนามได้ดีมาก คือ บางครั้งรูปเป็นเหตุ นามเป็นผล เช่น ท้องพองขึ้นไปเสียก่อน แล้วนามจึงตามไปกำหนดทีหลัง บางครั้งนามเป็นเหตุ รูปเป็นผล เช่น สติคอยจึงจะกำหนดอยู่ก่อนแล้ว ท้องจึงเริ่มพองขึ้น แม้เวลาจะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน เป็นต้น ก็มีเพียงเหตุกับผลเท่านั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา อะไรทั้งสิ้น

การกำหนดเหตุเกิดของวิญญาณชั้นที่ว่า เหตุเกิดของวิญญาณชั้น มี 5 คือ อริชชา ตัณหา กรรม นามรูป และความเกิดของวิญญาณอย่างเดียวกัน เป็นต้น จึงชื่อว่ากำหนดรู้ตามพุทธพจน์ว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ว่า “ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้”

¹⁴ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 186.

การกำหนดเหตุดับของวิญญานชั้นว่า เหตุดับของวิญญานชั้น มี 5 คือ อวิชชา ตัณหา กรรม นามรูป และความดับของวิญญานอย่างเดียวนั้น เป็นต้น ซึ่งว่ากำหนดรู้ตามพุทธพจน์ว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ว่า “ความดับแห่งวิญญานเป็นอย่างนี้”

และเมื่อพิจารณาเห็นทั้งเหตุเกิดเหตุดับของวิญญานอยู่อย่างนั้น จึงชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น 5 ประการอยู่นั่นเอง

ภาคปฏิบัติ ในขณะที่พิจารณาว่า เห็นหนอ ๆ หรือได้ยินหนอ ๆ เป็นต้นนั้น จะเห็นรูปนามดับลงไปเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะของญาณต่ำ 1 ลักษณะของญาณสูง 1

ลักษณะของญาณต่ำ นั้น เช่น ขณะที่ตาเห็น หูได้ยิน เป็นต้น ภาวนาว่า เห็นหนอ ๆ นั้น รูปนามดับไป ๆ ทุกขณะ แม้ในขณะที่ภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ หรือขวย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ก็มีรูปนามเกิดดับอยู่ทุกขณะ อย่างนี้ผู้ปฏิบัติรู้ได้เฉพาะตัว ผู้ไม่ปฏิบัติจะไม่ได้เลย

ลักษณะของญาณสูง คือ ตั้งแต่อุทกัพพญาณ เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงสังขารุเปกขาญาณ เช่น ในขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น เมื่อมีความเพียร มีสติ มีปัญญาพิจารณาถูกต้องตามนัยแห่งวิปัสสนากรรมฐาน อันมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกแล้วจะเห็นรูปนามดับลงไปอย่างชัดเจน แต่ยังไม่แจ่มแจ้งแท้ ในขณะที่ดับนั้นเรียกว่าสันตติชาติ จะมีอาการตกใจเล็กน้อย ข้อนี้รู้ได้เฉพาะผู้ปฏิบัติเท่านั้น ปริยัติจะพิสูจน์ไม่ได้เลย แม้จะเรียนจนจบพระไตรปิฎก ก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ คือ ไม่สามารถจะเห็นความเกิดดับของรูปนามได้เป็นอันขาด ถ้าผู้ใดปฏิบัติ ผู้นั้นจึงจะรู้ได้ เรียกว่าเป็นปัจเจกตัง รู้เฉพาะผู้ทำจริง ๆ ดุจรับประทานอาหาร จะอิมเฉพาะผู้รับประทานเท่านั้น เราจะปรุงอาหารที่หม้อก็กระทะก็ตามเถิด ถ้าเราไม่รับประทานจะไม่อิมท้องเลย ข้อนี้ฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น¹⁵

จากการศึกษาพบว่า การกำหนดรู้ทวิปัญญาวิญญานจิต เป็นแนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อให้สติรู้เท่าทันจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย เมื่อสติได้รับการพัฒนาแล้ว ก็จะไปตัดกระแสจิตที่รับและเสพอารมณ์อันเป็นไปตามกระบวนการแห่งความเกิดขึ้น คือ กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งนำไปสู่ทุกข์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

¹⁵ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน), พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, 2549. หน้า 323.

สรุป

ทวิปัญญาญาณจิต หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่เกิดทางทวาร 5 แบ่งเป็น 2 ฝ่าย การเห็นรูปที่นารักเป็นต้น จัดเป็นจิตที่เป็นวิบากหรือผลฝ่ายดี จิตเหล่านี้ที่รับรู้อารมณ์ที่ไม่ชอบใจ การเห็นรูปที่ทวาดกัฬเป็นต้น เป็นผลฝ่ายไม่ดี และทวิปัญญาญาณจิตเหล่านี้เป็นจิตไม่อาศัยเหตุเกิดเหมือนอย่างกุศลจิตและอกุศลจิตเป็นต้น เพราะเป็นเพียงผลของกรรมดีและไม่ดีที่ได้กระทำมาในอดีต การดำเนินชีวิตโดยปราศจากสติรู้เท่าทันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ การกำหนดรู้ทวิปัญญาญาณจิต เป็นแนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อให้สติรู้เท่าทันจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย เมื่อสติได้รับการพัฒนาแล้ว ก็จะเข้าไปตัดกระแสจิตที่รับและเสพอารมณ์อันเป็นไปตามกระบวนการแห่งความเกิดขึ้น คือ กิเลส กรรม และวิบาก ผลของการกำหนดรู้ทวิปัญญาญาณจิต อันเป็นส่วนหนึ่งของวิญาณชั้นธ ตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานสูตร ย่อมสามารถทำลาย วิปัสสา 3 คือ (1) ทิฏฐิวิปัสสา ความเห็นผิด (2) จิตตวิปัสสา ความเข้าใจผิด (3) สัจญาวิปัสสา ความสำคัญมั่นหมายผิดในเรื่องทวิปัญญาญาณจิต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

การศึกษาเรื่อง “ทวิปัญญาญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผู้ศึกษาได้ใช้หลักพระอภิธรรมมาใช้ในการศึกษา ดังนั้น ข้อความในวิทยานิพนธ์นี้จึงมีหลักอภิธรรมอยู่พอสมควร แต่ก็ได้เป็นอภิธรรมเชิงลึกซึ่งมาก ดังนั้น ผู้สนใจจะศึกษาทำความเข้าใจในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ควรมีพื้นฐานอภิธรรมมาบ้างจึงจะสามารถทำความเข้าใจเรื่องทวิปัญญาญาณจิต เมื่อเข้าใจหลักพระอภิธรรม พระสูตร และสามารถสังเคราะห์ เชื่อมโยงเข้าด้วยกันได้จะทำให้การศึกษาสะดวกขึ้นอีกมาก และทำความเข้าใจแก่ผู้สนใจศึกษา อันจะส่งผลที่ดีต่อการนำไปใช้ในเชิงปฏิบัติต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป

การศึกษาเรื่อง “ทวิปัญญาญาณจิต” เมื่อค้นคว้าไปก็จะพบว่า ทวิปัญญาญาณจิตประกอบด้วยสภาวะธรรมอีกหลายอย่าง ทั้งที่เป็นสภาวะธรรมที่ค้ำจุนกัน หรือสภาวะธรรมที่เป็นส่วนทำให้วิญาณจิตเกิดขึ้นโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งสภาวะธรรมเหล่านั้นผู้วิจัยไม่ได้มุ่งประเด็นเพื่ออธิบายในเชิงลึก ดังนั้น หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรที่จะศึกษาเนื้อหาเพิ่มเติมอีก และควรจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) ศึกษาสภาวะของจักขุวิญญาณจิตในสังขารุเปกขาญาณ
- 2) ศึกษาทวิปัญญาวิญญาณจิตในการเจริญสติปัฏฐานหมวดสัจจบรรพะ
- 3) ศึกษาวิถีจิตของทวิปัญญาวิญญาณจิตในขณะเจริญวิปัสสนากาวนา

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน). พิมพ์ ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, 2549.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2556.
- วรรณสิริ ไฉยเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 1 จิตปรมัตถ์. พิมพ์ ครั้งที่ 13. นครปฐม : มุลินิธิเนรมิตานันท์, 2557.